
BARTÓK BÉLA

„SZENT DOKUMENTUMA ERŐS LELKEKNEK” AZ 1916-BAN KIADOTT SÁROSI EMLÉKALBUM*

Az album elődje

Egy héttel az orosz csapatok Északkelet-Magyarországról való kivonulása után, 1915. május 15-én Budapesten a Sáros vármegyében született vagy ott élő híres személyekből megalakult a Sárosi Népet Segítő Bizottság, amely nagy tervekkel kezdett hozzá a lerombolt falvak újjáépítésének támogatásához. Azonnal érkeztek pénzadományok, de már május végén bejelentették, hogy szeretnének kiadni egy emlékalbumot is, amelynek ára szintén a falvak újjáépítését segítené. A bizottság alapítói, Berzeviczy Albert a Magyar Tudományos Akadémia elnöke, Ghillány Imre földművelésügyi miniszter, Szinyei Merse István Sáros vármegye főispánja, Szmrecsányi Lajos egri római katolikus érsek, Novák István eperjesi görögkatolikus püspök, Fischer-Colbrie Ágoston kassai római katolikus érsek direkt vagy indirekt kapcsolatban voltak Sárossal, mert földbirtokaik, erdők voltak az egykori harctéren. Ezért nem lehet tagadni, hogy személyes érdekük is fűződött a régió minél előbbi rekonstrukciójához és a termelés újraindításához. Az önérdék és a közérdek szorosan összefonódott Sáros vármegye újjáépítésében.

A következő tanulmány azt vizsgálja meg, hogy milyen lett a könyv, szövege és képei hogyan mutatták be a kárpáti harcokat és különösen a Sáros vármegyében történt eseményeket. Ehhez az album összes írását és képét elemeztük, de a szerzőket és a könyv támogatóit is jellemeztük.

A sárosi emlékalbum egyik előzménye volt az 1851–1852-ben Pesten 3 kötetben megjelent és Vahot Imre¹ által szerkesztett *Losonczi Phoenix* amely történeti és szépirodalmi emlékkönyv volt „Az 1849-diki háborúban feldúlt és elpusztult Losonc város némi fölsegélésére.”² Losonc 1848–49-ben a magyar szabadságharcban folyton két tűz között volt, sokat szenvedett az átvonuló

* A tanulmány megjelenését az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” című projekt támogatta.

1 Vahot Imre (1820–1879) lapszerkesztő, író, színműíró, 1831–1838 között az eperjesi evangélikus kollégiumban tanult, 1841 után teljesen az irodalomnak szentelte magát, rendszeresen írt, és több folyóiratot is szerkesztett. 1848-ban a *Nemzetőr* című politikai hetilapot szerkesztette, amelyben a radikális-plebejus nézetek ellen fordult. A szabadságharc bukása után rövid időre bebörtönözték.

2 *Losonczi Phoenix*. Történeti és szépirodalmi emlékkönyv. Az 1849-diki háborúban feldúlt és elpusztított Losonc város némi fölsegélésére kiad. és szerk. Vahot Imre. Pest. 1–2. k. 1851., 3. k. 1852. <http://mek.niif.hu/10700/10772/pdf/losoncziphonix1.pdf> letöltés: 2017. aug. 16.

osztrák, magyar és orosz seregek követeléseitől. A város környékén táborozó magyar gerillák 1849. augusztus 1-jén megtámadták az orosz sereg betegeit, akik Besztercebánya felől jöttek és rövid pihenőt tartottak. A támadásban több orosz meghalt, köztük egy főtiszt is, ezeket a polgárok egyházi szertartás nélkül gyorsan eltemették. Ennek hírére a Grabbe tábornok által vezetett oroszok, akik már útban voltak Besztercebányáról Miskolc felé, megfordultak és boszszúra szomjazva vonultak a kolera által fenyegetett város elé, majd a lakókra óriási hadisarcot vetettek ki. A losonciak összegyűjtötték a sarcot, de augusztus 7-én éjjel a kozákok korbáccsal kergették ki a lakosságot a négy orosz katona sírjához, ezeket kézzel kellett a polgároknak kiásni, és úgy temették el őket újra a legnagyobb katonai tisztességgel. 8-án aztán elkezdődött a szabad rablás, majd a város gyújtogatása.³

Az elpusztult várost (500 ház közül 40 maradt épségben, 6000 lakos közül 1400 maradt életben) egyrészt az országos segélyakció, másrészt lakóinak szívós akarata támasztotta fel. Vahot Imre részvétralbumában a legismertebb költők (Arany János, Tompa Mihály, Fáy András) és írók (Eötvös József, Jókai Mór) írtak Losonc javára, Nógrád vármegye tekintélyes nemesi családjai pedig kieszközték Karl Gehringer osztrák kormányzónál az *ezüstsorsjátékot*,⁴ amely sokat jövedelmezett. Losonc lassan valóban feltámadt, a forgalom és kereskedelem sohasem sejtett lendületet vett, így Losonc gazdaságilag és kulturálisan is újjászületett, mint a mitológiai fénixmadár.⁵

Ilyen előzmények után előrebocsáthatjuk, hogy sok hasonlóság volt az 1851–1852. évi losonci emlékalbum és az 1915. évi sárosi emlékalbum között, de a különbségek még fontosabbak.

1915. november végén ismét emlékeztették az olvasókat Budapesten, hogy a *Sárosi Népet Segítő Bizottság* a közeljövőben gazdagon illusztrált emlékalbumot ad ki a sárosiak segítésére. Az albumba a magyar irodalom híres személyiségei küldtek hosszabb-rövidebb szövegeket, a könyvet pedig ismert művészek illusztrálták képekkel, rajzokkal. A kiadásra kerülő emlékalbum ismertetésére Budapesten a Szépművészeti Múzeum épületében a sárosi művészsorsjáték kiállításán nagyszabású irodalmi délutánt rendeztek.⁶ Az emlékalbumot és a műalkotásokat bemutató ünnepség műsora a következő volt: *Homokvárak*, írta és felolvasta gróf Teleki Sándorné; *Kain fia*, írta és előadta Kozma Andor; az Erkel Ferenc *Névtelen hősök* című operájából kivett áriát Baán Achillesné, az Operaház tagja énekelte el. *Éjszaka és virradat*, írta és felolvasta Tormay Cécile, *Múzsák a viharban*, írta és felolvasta Pekár Gyula. A felolvasásra a belépődíj

3 A Pallas nagy lexikona. Bp. 1895. XI. 662.

4 A sorsjegyeket vásárló személyek között önkéntes felajánlásból származó értékes ezüstitárgyakat sorsoltak ki, a jegyek ára pedig az újjáépítést segítette. Sáros vármegyében 1915–16-ban ilyen célból művészek által adományozott műtárgyakat sorsoltak ki.

5 Puntigán József: Losonc pusztulása 1849. augusztus 8–9-én, <http://felvidek.ma/2014/08/losonc-pusztulasa-1849-augusztus-8-9-en/> letöltés: 2017. aug.16.

6 Budapesti Hírlap, 1915. november 23. 13.

1 korona volt, de a pénztárnál váltott 5 koronás sorsjegyekkel is be lehetett menni, és az itt összegyűlt pénz is a segélyakciót támogatta.

A könyv végül 1916. március közepén jelent meg 158 oldalon Budapesten *Emlékalbum az orosz betörés által sújtott sárosi nép fölsegítésére* címmel, amely már egy kicsit emlékeztet a losonci emlékalbumra. A belső borítón azt olvashatjuk: *Kiadja az orosz betörés által sújtott Sárosi Népet Segítő Bizottság*, de máshol Singer és Wolfner Kiadó neve is szerepelt.⁷ A nyomdai munkát viszont az impresszum szerint Pápai Ernő Műintézetében végezték Budapesten.

Az emlékalbum szövege

Az emlékalbum végül egyszerű formában, de nagyon gazdag és színes tartalommal került az olvasók kezébe. Az *Előszó* irgalmas magyar szíveknek ajánlja ezt a művet mint Sáros pusztulásának írott emlékét. „A szellem arisztokratái írták jó kedvvel, tiszta áldozatul a kedves oltárra, amelyen a szent tűz, a hazaszeretet lángja ég.”⁸ A recenziók szerint az ország részvéte készítette ezt az emlékkönyvet, amelyben megszólaltak az ország hercegprímása, miniszterelnöke, a főpapság, a politika, a közélet, az irodalom és a művészet hírességei, mindegyikük annak a szép feladatnak érdekében, amely a sárosi feldúlt falvak újjáépítését, a „véres rögn hű kitartással megállott nép” megsegítését jelenti. De nemcsak érdekes és értékes olvasmány volt az emlékkönyv, hanem egyúttal szép album is, melynek oldalai közül egy sem volt kép nélkül, és a fotók mellett néhány művészi reprodukció is látható volt. A sárosi emlékalbumot 6 koronáért a Budapesti Hírlap kiadóhivatalánál lehetett megrendelni.⁹ „Valóban kedves ajándék ez a könyv, mert amit tartalomban és illusztrációban hoz, a szívünkhöz szól, és megértő szeretettel olvassuk minden sorát, történetét ama rettenetes napoknak, amiket Sáros népe élt át becsülettel, hittel és reménnyel”¹⁰ – írta nagy elismeréssel egy tudósító.

Szöveges részét az író- és művészvilág ismert személyiségei és a politikai élet hírességei írták, illusztrációi pedig művészi képek és a hadvezetés engedélyével közvetlenül az oroszok kivonulása után készült harctéri fényképfelvételek és a kárpáti küzdelemre vonatkozó egyéb érdekes fotók voltak.

Többek között Tisza István miniszterelnök ezt üzenté az olvasóknak: „A magyar nemzet mint egy ember együtt éli át nagy élethalál harcunk örömeit és szenvedéseit, dicsőségét és megpróbáltatásait. Az egész magyar nemzet együtt érző szíve és segítő keze forduljon azon testvéreink felé, akikre teljes erővel neheztedek a háborúnak összes borzalmai.”¹¹ Csernoch János bíboros,

7 Corvina, 1916. március 30. 36.

8 Emlékalbum 6.

9 Budapesti Hírlap, 1916. március 26. 11.

10 Pesti Napló, 1916. március 28. 11.

11 Emlékalbum 15.

hercegprímás, esztergomi érsek történelmi példával buzdította az olvasókat adakozásra: „Rákóczi népe ismét fényes tanúságot tett a magyar hazához való hűséges ragaszkodásáról. Áldozott vérben és vagyonban. Vérbeli áldozatai közösek a haza többi polgárainak áldozataival. Készséggel öntötte vérét, mert tudta, hogy ezzel megmenti hazáját, mert hitte, hogy biztosítja családi otthonát csekélyke vagyonkáját. Sikerült megmenteni a hazát, de a Háború áldozatául esett mindene. Templomai, plébániái, iskolái, szerény kunyhói, s mindene, amit arcának verítékével, két keze nehéz munkájával, sok önmehtagadás és nélkülözés között összeszerezni sikerült.

Mindezt vissza kell nekünk adnunk, ki-ki tehetsége szerint. Hadd lássa Rákóczi derék népe, hogy polgártársai, Magyarország összes lakói szeretik. Szeretik nem üres szólamukkal ajkukon, hanem áldozatos tettekkel. Szebbekké teszik falvaikat, lakályosabbá házaikat s paradicsommá változtatják a nyomorúság siralomvölgyeit. Bis dat, qui cito dat, kétszeresen ad, a ki gyorsan ad, hogy a vihar a didergőket ne szabad ég alatt, hanem meleg családi otthonukban találja és érezzék a magyar haza szeretetének éltető melegét.”¹² A rutének és II. Rákóczi Ferenc fejedelem kapcsolata egyébként állandó hivatkozási alap lett 1915–1918 között az újjáépítésről szóló tudósításokban.

A harmadik híres politikus gróf Khuen-Héderváry Károly egykori kétszeres miniszterelnök volt, akinek az albumba küldött írását idézték a budapesti újságok. „A Sárosmegyében feldúlt falvak újjáépítése és népének talpra állítása oly szép és magasztos feladat, mely magában hordja jutalmát, mert az adakozó jószívűsége ezzel a tényével hozzájárul ahhoz, hogy a Kárpátok elpusztult vidéke szebb, jobb és magyar lesz.”¹³

Az album előszóval kezdődik, amely fölött Jób könyvének 30,19 verse olvasható („A fájdalom a sárba vete engemet ugyannyira, hogy magamat hasonlíthatnám a porhoz és hamuhoz.”), amely a Károli Biblia szerint az ártatlanul szenvedő emberekre emlékeztet. A tényleges szöveg Berzeviczy Albert hosszú útleírásával kezdődik, amely személyes élmények alapján mutatja be a háború okozta károkat és ezzel zárul: „Amit a háború könyörtelensége vétett, azt a könyörülő szeretetnek kell jóvá tennie!”¹⁴ Ezután a *Zboró* című vers következik a ma már ismeretlen Vargha Gyula nevű költőtől, aki statisztikai hivatalnok és nem melleleg kormánypárti képviselő volt, és éppen 1915-ben jelent meg verseskötete. Az ő szereplése tipikus: Tisza István miniszterelnök politikájának híve és támogatója volt, és műkedvelő irodalmárként is megpróbált sikert elérni, bár 23 évig nem jelentek meg versei. Az emlékalbumban sok hasonló – közepes tehetségű vagy amatőr – író és képzőművész alkotásával találkozunk,

12 Uo.

13 Az Est, 1916. március 26. 10.

14 Emlékalbum 14.

akik társadalmi és politikai befolyásuk segítségével szereztek jogot a kulturális szerepléshez.

Ezen kívül van még több **vers** is az albumban, de mai mércével mérve már egyik sem jelentős alkotás. Gróf Zichy Géza *A rendjel* című versében a haldokló katonafiú megvédi kitüntetését a királyra dühös anyjával szemben.¹⁵ Szabolcska Mihály *Viharban* című verse a háborús költőt viharban hallgató énekesmadárhoz hasonlítja, aki a békére vár.¹⁶ Kozma Andor költő is kormánypárti politikus, újságíró és a hivatalos konzervatív irodalom képviselője volt, versében pedig az oroszokat Káin fiainak nevezte.¹⁷ Kiss Menyhért középiskolai tanár is Petőfit utánzó hazafias verseket író konzervatív szemléletű költőként írta *A Kárpátokban* című versét („Oroszlánként küzd Attila szittya népe”).¹⁸ Nála Ábrányi Emil 1916-ban sokkal híresebb volt, de *Új bástyák a láthatáron* című verse is hasonló sablonos nemzeti lelkesedést és optimizmust sugall.¹⁹ Lampérth Géza könyvtáros *Isten kertje (Legendás ének 1915 tavaszán)*,²⁰ Angyal Emil *Magyar anyák*,²¹ Sas Ede kormánypárti újságíró *Himnusz a halálhoz (A sárosiaknak ajánlva)*²² című versei sem haladják meg a korabeli hivatalos stílus színvonalát. A műkedvelő hivatalnok-költők közé tartozott még Markos Béla, aki az idegenforgalom gazdasági kérdéseire valószínűleg jobban értett, mint a lírához, sárosi versét a hadüzenet napján Kisszebenben (Sabinov) írta.²³ A modern és fiatal irodalmat képviselő Mórnicz Zsigmond epigrammája (*Kárpáti kürt*)²⁴ remekmű, bár nagyon meglepő egy epikustól.

Az első vers kijelölte a témák két irányát: az egyik **Zboró** jelentősége, a másik a **Rákócziak** emléke. Itt még elhangzik, hogy régen I. Rákóczi György erdélyi fejedelem ült a száz hársfa alatt, de a többi hivatkozásban már csak a családnév szerepel, amelynek homálya tovább segítette nemzeti büszkeség táplálását. Csernoch János hercegprímás idézett soraiban már valószínűleg a római katolikus II. Rákóczi Ferencre és a ruténekre gondolt, de ezt nem tisztázta. A súlyosan sérült reneszánsz stílusú Rákóczi-templom több fotón is szerepelt, még a háború előtti időből is, de hozzátartozik az igazsághoz, hogy éppen 1914 áprilisában érték súlyos károk egy nagy tűzvészben, és nem tudták újjáépíteni az orosz támadás előtt.²⁵ A kastély és az uradalmi épületek sérülései is láthatók néhány képen, a szintén közepszerű Bruck Miksa festőművész, a

15 Uo. 20.

16 Uo. 33.

17 Uo. 39–40.

18 Uo. 60.

19 Uo. 85.

20 Uo. 92.

21 Uo. 101.

22 Uo. 138.

23 Uo. 78.

24 Uo. 102.

25 <http://felvidek.ma/2010/05/zboro-telepules/> letöltés: 2017. aug. 17.

Hazai Művásárlók Egyesületének igazgatója pedig a legendás fasorról készült festményével került az albumba. Valószínűleg ezt jutalmazták 1916-ban állami aranyéremmel. Végül Nádasdi Baán Achilles szerkesztő az epilógusban II. Rákóczi Ferencnek Sáros vármegyéhez fűződő kapcsolatát ismertette, és érdekes eseményt idézett fel: „...vajjon tudja-e II. Miklós, mire figyelmeztette Nagy Pétert Zrínyi Ilona fia? Arra, hogy Magyarország sem mondhat le szabadságának egyetlen pontjáról sem, mert egy sincs, amely nem törvényes volna”.²⁶ A szerző hangsúlyozta, hogy Sáros népe mindig hűséges volt Rákóczi fejedelem szelleméhez és a hazájához.

Az esztergomi érseken kívül más **egyházi személyek** is írtak hosszabb rövidebb tárcákat a könyvbe: Szmrecsányi Lajos egeri érsek, Várady L. Árpád kalocsai érsek, Mailáth Gusztáv Károly erdélyi római katolikus püspök, Fischer-Colbrie Ágoston kassai római katolikus püspök, Novák István eperjesi görögkatolikus püspök mellett Geduly Henrik nyíregyházi evangélikus püspök és Balthazár Dezső debreceni református püspök is elküldte gondolatait. Szmrecsányi érsek remélte, hogy a szolidaritás azt jelenti, hogy a háború erkölcsi újjászületést hoz a társadalom számára, a ruténeknek pedig azt üzenté, hogy felemelkedésük nem az oroszokkal, hanem csak a többi magyarországi nemzetiséggel együtt valósítható meg.²⁷ Várady érsek sokkal rövidebb írásában összefogásra buzdította olvasóit.²⁸ Mailáth püspök X. Piusz pápa jelszavát idézte (Mindent megújítani Krisztusban) elmélkedésében,²⁹ a kassai püspök azt javasolta, hogy a háború után 4 súlyos csapást, a tüdővérszt, az alkoholizmust, az erkölcsteleniséget és a gyermekhalandóságot kell megszüntetni,³⁰ az eperjesi püspök pedig újra hangsúlyozta a rutének hűségét, amely minden segítséget megérdemel.³¹ A sárosi és zempléni evangélikusoknak is jelentős kárt okozott a háború, ezért püspökük arra emlékeztette híveit, hogy minél többet segítenek anyagilag a hajléktalanoknak, annál gazdagabbak lesznek lelkileg.³² A református püspök galíciai és karintiai útja nyomán úgy érezte, hogy a természet és a lélek hatalma be fogja gyógyítani a szörnyű háborús sebeket.³³ A klerikusok sorába tartozott Békefi Remig ciszterci apát Zircről, aki Deák Ferenc stílusában küldött egy mondatot: „Amit az ádáz ellenség elpusztított, az hazafias áldozattal újra felépíthető, de amit a nemzet maga hanyagol el, az örökké elveszett”.³⁴

26 Emlékalbum 142.

27 Uo. 16.

28 Uo. 33.

29 Uo. 79–80.

30 Uo. 23.

31 Uo. 106–107.

32 Uo. 37.

33 Uo. 84.

34 Uo. 19.

A másik szerzetes, Takács Menyhért jászói premontrei prépost Szűz Máriának (Regina Pacis) mondott köszönetet és imát.³⁵

Külön fejezetet érdemelnek azok a főnemességbe és a középosztályba tartozó **asszonyok**, akik máskor és máshol is nagyon aktívan részt vettek a sárosi újjáépítés szervezésében. Ők szépirodalmi írásokkal jelentek meg az emlékalbumban. A Homokvára elbeszélés írója Szikra álnéven gróf Teleki Sándorné született Kende Júlia a Magyar Írók Körének alapítója és elnöke volt.³⁶ Novellája egy német kisfiúról szól, aki azért épített a tengerparton homokvárat, hogy legyen mit megvédenie a hullámoktól. Blaha Lujza színésznő egy rövid imát küldött,³⁷ gróf Vay Gáborné Zichy Márta, a szabolcsi főispán felesége Bányavölgyön (Duplín) írt levélhez hasonló elbeszélést egy katonafiához író apa nevében.³⁸ Gróf Csáky Albinné Sztáray Mária azt írta le, hogyan élték át Szepesmindszenten (Bijacovce) az orosz támadás félelmeit.³⁹ A később híressé vált Tormay Cécile író egy téli éjszakán átélt sárosi utazás élményeit szötte bele esszéjébe.⁴⁰ S. Bokor Malvin újságíró azt az élményét idézte fel, amikor egy hadikórházban egy sárosi szlovák katona sírni kezdett egy szlovák népdalt hallgatva, mert eszébe jutott a szülőfaluja.⁴¹

A többi szerző között voltak egykori **politikuskok**. Wlassics Gyula volt oktatási miniszter pl. egyenlő teherviselésre figyelmeztette az olvasókat,⁴² Lukács György is volt oktatási miniszterként higiéniai szempontokra figyelmeztette az építőket.⁴³ Plósz Sándor egykori igazságügyi miniszter is az összefogást ismételte,⁴⁴ Szmercsányi Béla császári és királyi kamarás szétvert hangyabolyokhoz hasonlította a lerombolt falvakat,⁴⁵ de Budapest polgármesterét ebbe a sorba rakhatjuk, mert Bárczy István szerint Magyarország a Kárpátokban fog újjászülni.⁴⁶ A már említett Ghillány Imre⁴⁷ báró is a sárosi származású politikuskok csoportjába tartozik,⁴⁸ bár szerinte a nép derűsen néz a jövő felé. Gróf Csekonics

35 Uo. 103.

36 Uo. 17–19.

37 Uo. 19.

38 Uo. 34–35.

39 Uo. 52–53.

40 Uo. 41–43.

41 Uo. 123–125.

42 Uo. 44.

43 Uo. 64.

44 Uo. 83.

45 Uo. 102–103.

46 Uo. 102.

47 Ghillány Imre, báró (Frics, 1860. júl. 28. – Sashalom, 1922. szept. 23.) politikus, miniszter. 1903–1905-ben Sáros vármegye főispánja, 1910-ben kormánypárti programmal Eperjes képviselője, a kormánypárt egyik alelnöke, majd Tisza István kormányában 1913. jún. 10-től 1917. jún. 15-ig földművelésügyi miniszter volt.

48 Emlékalbum 19.

Endre⁴⁹ pedig mint a Vörös Kereszt Egyesület elnök írta az albumba,⁵⁰ hogy az egyesület a nemzeti egység szimbóluma.

Több másféle művészi tevékenységet végző **tisztviselő** is fontosnak tartotta, hogy szerepeljen az emlékalbumban. Dr. Balogh János székesfehérvári bíró a gyermekek megsegítését sürgette,⁵¹ Horváth Ödön eperjesi jogász, aki 1884–1902 között a jogakadémia tanára volt a Sáros vármegye címerében látható angyalban a hazafiakat látta,⁵² Pekár Gyula jogász író egy allegorikus színjátékot írt,⁵³ amely szerint a háborúban nem hallgathatnak a múzsák. Hubay Jenő hegedűművész örült, hogy a művészet mégsem szorult háttérbe a háború idején.⁵⁴ Mihalovich Ödön zeneszerző, a Zeneakadémia igazgatója 1894-ben bemutatott *Toldi szerelme* című operájának egy lapját adta át közlésre Ábrányi Emil szövegével, aki a magyar nemzeti himnusz sorait írta át.⁵⁵ Ivánfi Jenő színész és rendező a vak katonák áldozatát emelte ki rövid művében.⁵⁶

Az **ismeretterjesztő** célú tanulmányok sorát Szinyei Merse István, Sáros vármegye főispánja kezdte, aki hosszan ismertette az 1914. november 29. és 1915. május 6. közötti orosz betörés eseményeit.⁵⁷ Ehhez a szöveghez tartozott egy lista, amelyből látszott, hogy az első betörés során a bártfai, a felsővízközi és a giráltyi járásban 125 faluban és Bártfa városában jártak orosz katonák, a második invázió során pedig ugyanezen járásokban 83 községet szálltak meg.⁵⁸ A következő oldalon volt egy nagyméretű térkép is a vármegyéről, amelyen piros vonallal húzták alá az első támadás során orosz kézre került településeket, kék színnel pedig a második behatolás során megszállt falvakat. Nemeshegyi Oszkár, a mezőgazdasági minisztérium hivatalnok a lovak háborús fontosságára mutatott rá esszéjében.⁵⁹ Alexander Bernát filozófianár a sárosi emberek közös szellemi jellemvonásait foglalta össze,⁶⁰ Divald Kornél művészettörténész viszont a sérült műemlékek közül elsősorban a bártfai és a zborói károkról írt.⁶¹ Pulszky Garibaldi, a Kassa–Oderbergi Vasúttársaság igazgatója a sárosi vasút-

49 Csekonics Endre (Borsodivánka, 1846. szeptember 13. – Budapest, 1929. február 21.) királyi főasztalnok-mester, a Nagykikinda–Nagybecskereki Vasúttársaság igazgatója, a Magyarországi Vöröskereszt Egyesület elnöke volt.

50 Emlékalbum 24.

51 Uo. 74.

52 Uo. 85.

53 Uo. 108–118.

54 Uo. 36.

55 Uo. 25.

56 Uo. 63.

57 Uo. 27–31.

58 Uo. 32.

59 Uo. 139–140.

60 Uo. 36.

61 Uo. 54–57.

vonalak szerepét elemezte.⁶² Beöthy Zsolt irodalomtörténész Sáros vármegye irodalomtörténeti hagyományait tekintette át röviden, de valójában csak Petőfi Sándor látogatását emelte ki.⁶³ Szmracsányi Miklós művészettörténész szülőfalujából (Sárosdaróc, Šarišské Dravce) és családja hagyatékából egy 1683-as levelet publikált.⁶⁴ Körmendy Viktor újságíró a Sáros vármegye újjáépítése érdekében rendezett jótékonsági sorsjáték nyereményeit jelentő műalkotások kiállítását mutatta be, és sikeresnek nevezte, mert szerinte a művészet szépségét a háború sem tudja elpusztítani.⁶⁵

Személyes, de elavult **emlékek** közé lehet sorolni Szily Kálmán 1862. évi sárosi látogatásának leírását, amely egy felvidéki magyar középnyemes család életmódját idézte fel.⁶⁶ Báró Szalay Imre 1868-ban járt Sárosban és ő is úti élményeit foglalta össze.⁶⁷ Pásztor Árpád *Az Est* újságírója, aki 1915. júniusi látogatásának leírásával kezdeményezte a kárpáti falvak társadalmi adakozásból történő felépítését, 3 cikkéből közölt részleteket: az *Ahol egyszer Alsópagony volt július 2-án*, a *Romok, sírok – élet július 7-én*, az *Újraépülnek a Kárpátok elpusztított falvai* augusztus 15-én jelent meg, ami szerinte a nemzet szolidaritását és a sajtó erejét hangsúlyozta.⁶⁸ Bársony István író szerint az orosz „civilizációtól” Magyarország mentette meg az „igazi” kultúrát.⁶⁹

A **modern** irodalom szervezői közül említést érdemel Ignotus (Veigelsberg Hugó) a *Nyugat* című folyóirat kritikusa és szerkesztője, aki szintén ifjúkori sárosi emlékeiből vont le következtetéseket,⁷⁰ Hatvany Lajos a *Nyugat* másik kritikusa *A jótékonság filosofiája* című esszéjében elismerte a társadalmi szolidaritás fontosságát és szépségét, majd így írt: „...a felebaráti jótékonság minél általánosabb kiterjesztése fog az emberiség eredendő bajainak emberi lehetőségek szerint való orvoslására vezetni”.⁷¹

Végül volt két **külföldi** úti beszámoló, amely csak közvetve volt kapcsolatban a háborúval. Bing Ede János újságíró *Hol toboroznak az angolok?* című írása máshol *London ópiumszívói között* címen jelent meg, és erősen angolelles előítéletekkel mutatta be a brit főváros Limehouse nevű munkásnegyedét, de főként kínai bevándorlókról szólt.⁷² Érdekesebb Dobay István emlékezése, aki az emlékalbumot támogató *A Társaság* folyóirat szerkesztője és Nádasi Baán szerkesztő rokona volt. Ő az antant gallipoli hadjáratának egyik epizódját írta

62 Uo. 58–59.

63 Uo. 48.

64 Uo. 51–52.

65 Uo. 104–105.

66 Uo. 45–47.

67 Uo. 119–120.

68 Uo. 77.

69 Uo. 40.

70 Uo. 78–79.

71 Uo. 122. Lásd Bing Ede János: *A háborús Anglia*. Franklin Társulat, Bp. 1915.

72 Uo. 134–137.

le. Az ókori Trója romjai mellől a török partról tekintette meg a 3. krithiai csata (1915. június 4.) tengeri hadműveleteit, mint egy színházi előadást.⁷³

Klasszikus **elbeszélés** csak 4 volt az emlékalbumban. Lázár István a Pesti Hírlap újságírójának *Mihály arkangyal prédikációja* című⁷⁴ elbeszélése egy borjút lopó, de a vihar hatására azt visszaszállító hegyi pásztor büntudatát meséli el. *A kastély védszentje* című elbeszélésben⁷⁵ Kacziány Ödön festőművész azt az anekdotát fejt ki, hogy az orosz katonák megkímélték azt a kastélyt, ahol valamelyik általuk tisztelt szent képét találták. Malonyay Dezső művészettörténész elbeszélése két, *Rübi és Frizett* nevű macskáról szól, de valódi hőse két vénkisasszony.⁷⁶ A *Fehér tulipán*-ban⁷⁷ Somlay Károly szepességi író egy olyan sárosi legényről mesél, aki kedvenc lovát adta el, hogy egy lánynak adott szerenádját kifizesse.

A szerkesztő és újságja

Az emlékalbum kiadásában nagy szerepet és valószínűleg jelentős anyagi áldozatot is vállalt egy ma már ismeretlen folyóirat, *A Társaság*, amelynek főszerkesztője Nadasdi Baán Achilles budapesti ügyvéd volt. A Baán család Liptó vármegyéből származott, és ősük közös volt a szintén Sárosban megtelepedő Szmrecsányiakkal. Nadasd (Trstené) liptói faluról kapták nemesi előnevüket, és a 19. században a Dobay családdal összeházasodva kerültek a sárosi Tarcadobó (Dubovica) községbe.⁷⁸ A Nadasdi Baán családnak is régi sáros vármegyei kapcsolatai voltak, így anyagi érdekük is fűződhetett ahhoz, hogy minél hamarabb visszatérjenek az elmenekült lakók, és újrainduljon a termelés. Nem tudni, hogy kapcsolatban volt-e az orosz megszállással, de 1915. június elején azt írták a lapok, hogy Achilles apja, Nadasdi Baán Géza nyugalmazott Sáros vármegyei adóhivatali főpénztáros 70 éves korában Eperjesen meghalt.⁷⁹ Fia, Nadasdi Baán Achilles (1880–1945) Sáros vármegye tiszteletbeli főügyésze, akkor a Pénzügyügyi Központ ügyésze volt. Felesége, berthóti Berthóty Gizella (1891–1943) énekművész sokszor szerepelt az első világháború idején különböző jótékonyági hangversenyeken, és tehetségével jelentős sikert aratott.

A Nadasdi Baán család birtoka Sáros vármegyében Tarcadobó (Dubovica) községben, Héthárs (Lipany) közelében volt, ahol ma is áll még régi kastélyuk. A faluban 1323-ban már volt plébánia, de lakói 1614-ben evangélikusok lettek,

73 Uo. 86–91.

74 Uo. 67–74.

75 Uo. 81–83.

76 Uo. 93–101.

77 Uo. 125–133.

78 Baán (nadasdi). In: Kempelen Béla: Magyar nemes családok XI. kötet Vaál-Zsyska, Pótlék és függelék. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Bp. 1932.

79 Pesti Hírlap, 1915. június 9. 12.

a római katolikus egyházközséget csak 1717-ben alapították újra, 1880-ban a kegyúri feladatokat a közbirtokosok látták el, és a katolikusok anyanyelve szlovák volt.⁸⁰ 1908-ban 40 görögkatolikus, 803 római katolikus, 2 evangélikus, 29 zsidó hívő lakta. 1910-ben 718 szlovák nyelvű lakosa volt.

A *Társaság* folyamatosan megjelent az első világháború idején. 1915 novemberében pl. Ferdinánd bolgár cárról írt Baán Achilles érdekes vezércikket aktuális vonatkozással a világháború akkori állására. A sárosi emlékalbum hátsó lapjain megjelent hirdetés nagyon részletesen bemutatta és reklámozta a lapot. „A Társaság a magyar úri társadalom lapja, mely fennállása óta tekintélyes olvasóközönséget hódított magának” – írta a szerkesztő. „Szövegben és illusztrációiban egyaránt arra törekszik, hogy érdekes és élvezetes szórakozást nyújtson olvasóinak. Ízlésében méltónak akar mutatkozni közönségéhez, változatosságával a legmesszebbmenő igények kielégítésére törekszik. Képeivel mindenütt szenzációt kelt s erre vonatkozó fölvételeit a legjelesebb fotográfusok és művészek szolgáltatják. A Társaság a magyar úri társadalom tükré, igaz barátja és szóvivője minden aktuális és egészséges társadalmi eszmének s e mellett szórakoztatni akarja olvasóit a magyar szépirodalom legjavával.”⁸¹ Az album szempontjából az a jelentősége, hogy a két kiadvány tartalmát és bázisát tekintve ugyanaz volt. „A Társaság előfizetési ára egész évre 18 korona, fél évre 10 korona, negyed évre 5 korona” – folytatódott a hirdetés. „Egyes szám ára 40 fillér. mutatószámot kívánatra ingyen és bérmentve küld a kiadóhivatal: Duna Palota Szálló (Ritz)⁸², Budapest, V. Eötvös tér 3.”⁸³

Már a szerkesztőség előkelő székhelye mutatja, hogy melyik társadalmi réteget próbáltak az újsággal és az emlékalbummal is elérni a készítőik. Valószínűleg ezt a kiadványt is ott szerkesztették, de a különböző reklámoknak is fontos jelentése volt. A Budapest–Bécs és Kassa–Oderberg (Kosice–Bohumín) vasút menetrendje és árai felsorolása után drága gyógyüdüléseket hirdetett a budapesti Széchenyi Fürdőbe és Gellért Fürdőbe, az erdélyi Herkulesfürdőre (*Băile Herculane*, Románia), Vízaknára (*Ocna Sibiului*, Románia), de az észak-magyarországi Tátralomnicra (*Tatranská Lomnica*), a Szentiványi József (1817–1906) lipthói földbirtokos nevével jelzett Csorba-tóhoz (*Štrbské Pleso*), Fenyőházára (*Lubochňa*).⁸⁴

Az albumban megtalálhatjuk azoknak az iparosoknak és kereskedőknek a hirdetéseit, akik támogatták a könyv megjelenését. A sok fénykép miatt szerepel benne Erdélyi Mór (1866–1934) fényképész, Kardos Rózi és Juci fényképészműterme, valamint *Calderoni és társa* látszerész neve. Élelmiszer-kereskedők is hirdettek a könyvben: a *Littke* pezsgőgyár, a *Mirjam Rahatlokum* szultánkenyér, *Dr. Hobe* és *Társaság* likőrgyár, Barakonyi Kovácsy Ferenc tállyai bortermelő

80 Magyar Katolikus Lexikon, Szent István Társulat, Bp. 2008. XIII. 666.

81 Emlékalbum 147.

82 Budapesten a mai Széchenyi téren a Hotel Intercontinental helyén állt.

83 Emlékalbum 147.

84 Emlékalbum 148–155.

és Karácsonyi Ferenc élelmiszer-kereskedő (pl. Dobói Csemege Brindza, Dobó). A dobói csemege brindza teljes juhtejből készült a Dobói Juhgazdaság Csemege Brindzagyárában Eperjesen, ami azt jelenti, hogy ez közvetetten kapcsolódott a Nádasdi Baán család birtokához.⁸⁵ A kiadás támogatói közé tartozott még *Árvay János és társa divatüzlet, Lohr Mária mosodája, Haas Fülöp és fiai* bútorkereskedő, *Hahn és Preyss* tapétakereskedő. *Pápai Ernő* műintézete nyomda, *Sokszorosító Ipar Rt.* kliségyár-nyomda.

Nádasdi Baán Achilles szerkesztő fáradozása felkeltette a király figyelmét, aki egy előkelő kitüntetéssel és az azzal járó havidíjjal fejezte ki elismerését az újságírói tevékenységet is folytató ügyvédnek. „Személyem körüli magyar ministerem előterjesztésére dr. Nádasdi Baán Achilles ügyvéd, Sáros vármegyei földbirtokosnak és Szlányi Lajos festőművésznek, az orosz betörés által sújtott Sárosi Népet Segítő Bizottságban kifejtett buzgó működésük elismeréséül, a II. osztályú polgári hadi érdemkeresztet adományozom. Kelt Badenben, 1918. évi május hó 2-án. KÁROLY s. k.”⁸⁶ A *Polgári Hadi Kereszt* nevű osztrák kitüntetést (Kriegskreuz für Zivilverdienste) Ferenc József császár és király 1916. február 4-én alapította olyan civilek számára, akik a háttérországban segítették a háborús erőfeszítéseket. A talpas kereszttel, tölgykoszorúval és az FJI betűkkel díszített érdemrendnek 4 osztálya volt. A II. osztályú keresztet több magyarországi polgári személy is elnyerte, de meglepő, hogy egy könyv szerkesztéséért is adományozta az uralkodó. *Szlányi Lajos* (1869–1949) festőművész tevékenysége inkább a sorsjátékhoz és a kiállításokhoz kapcsolódott, de folyamatosan együttműködött Nádasdi Baánnal.⁸⁷

„Kezdetől fogva karöltve jár a sárosi akció a művészettel,” – írta Baán Achilles az előszóban – „az irodalommal és kezdetül nem fogyott ki a szépből mely szeretettel állott a jó szolgálatába. Kiállítás, hangversenyek, felolvasások – mindenki tudja milyen népszerű lett Sárosért dolgozni, alkotni maradandót, örök életűt. A múzsák égése alatt indult meg és folyik ma is ez a harc, gyönyörű harca épülő falvaknak üszkös romokkal teremtő szépnek pusztító rúttal. Köszönet érte mindenkinek, aki kivette belőle a maga részét. És hála elsősorban és különösen azoknak a magyar művészeknek a kik minden más érdeket félre téve önzetlenül adták oda a nagy célra lelkük kincseit s boldog jutalmuk volt, ha egy követ nyerhettek érte cserébe egy új házhoz, amelyben egy hajléktalan sárosi család fog otthont találni.”⁸⁸

A sárosi emlékalbumot ma a szigorú kritikusok nem tartják a modern művészet maradandó értékének, de egy olyan vásárlóréteg számára készült, amelynek nagyon konzervatív ízlése, viszont sok pénze volt, hogy egy jótékony ügyet támogasson, és ezt a célt a könyv elérte.

85 Budapesti Közlöny, 1917. június 20.

86 Budapesti Közlöny, 1918. máj. 25. 1.

87 <http://adatbazisokonline.hu/adatbazis/minisztertanacsi-jegyzokonyvek-1867-1944/adatlap/60068> Letöltés: 2017. aug. 17.

88 Emlékalbum 9.